

Гражданското образование в основните училища на Руската федерация (програми, съдържателни акценти, водещи учебници)¹

доц. д-р Георги Якимов
СУ „Св. Кл. Охридски“

В началото на последното десетилетие на XX в., скоро след краха на комунистическия тоталитаризъм в Европа последва разпадането на Съветския съюз (1991 г.). В страните от Източна Европа бяха извършени мащабни промени, свързани с тяхната демократизация и преориентация към политическите и икономически структури на западноевропейския свят. Реформите обхванаха и образователната сфера, в която новите поколения се обучават и възпитават в духа на демократичното гражданство. С различни подходи се утвърждават у подрастващите трайни граждански нагласи и готовност за участие в гражданското общество. С появата на нови програми, учебници, учебни помагала, с разгръщането на различни граждански инициативи и налагането на държавни изисквания при завършването на образователните степени новите поколения в Източна Европа добиват достатъчно системни знания и формират граждански умения за участие в обществено-политическия живот на страната си.

След 1991 г. Руската федерация, наследник на Съветския съюз, преживя едно десетилетие на сериозни сътресения и промени. Те засегнаха и образователната система. Дългата тоталитарна диктатура, противопоставянето на демократичния свят и наличието на силни консервативни слоеве, свързани със съветското минало, затрудниха утвърждаването на демократичен ред. В постсъветското общество образованието трябваше да преодолява наслоенията от десетилетията на идеологически контрол. През 90-те г. социално-икономическата ситуация в Руската федерация допълнително затруднява просветната област. В последното десетилетие на XX в. много от достиженията на образованието от съветската епоха са загубени или отречени, държавата не успява да защити тази важна за обществото сфера от сътресения, да задържи представата, че образованието и науката са определящи фактори за напредъка на руското общество на прага на новото хилядолетие.

За да се преодолеят проблемите, от 1998 г. започва разработването на Национална доктрина за образованието в Руската федерация с участието на специалисти от Държавната дума, Съвета на федерацията, образователното министерство и Руската образователна академия².

През април 2000 г. Националната доктрина за образованието в Руската федерация е утвърдена като държавно-правен акт, който очертава целите на руското образование до 2025 г. Появата ѝ съвпада с началото на политическата ера на руския президент Владимир Путин. Доктрината очертава три амбициозни стратегически цели пред руското образование: 1. Преодоляване на социално-икономическата и духовна криза, обезпечаване на високо качество на живот и национална безопасност за руския народ; 2. Издигане и укрепване на принципите на правовата демократична държава, в която ще се развива гражданско общество; 3. Възстановяване на статута на Русия в

¹ Студията е публикувана в „Общество, памет, образование“. История и обществени нагласи, т.5, Сборник с доклади от летния национален дидактически семинар в Китен, 24 – 28 юни 2019 г. С., 2019 с. 36- 63

² <http://fb.ru/article/413885/natsionalnaya-doktrina-obrazovaniya-v-rossiyskoy-federatsii-postanovlenie-pravitelstva-rf-ot-n-programma-razvitiya-do-g-tseli-zadachi-sposobyi-ih-dostizhenie-i-rezultaty> [прегледан 12.05. 2019]

света като велика държава в сферата на образованието, културата, науката, високите технологии и икономиката; 4. Създаване на основи за устойчиво социално-икономическо и духовно развитие на Русия.

Руската образователна доктрина отразява тенденцията за промени на национално ниво в демократичен дух. Тя си поставя за цел възпитаване на гражданственост и патриотизъм, формиране на чувство за национална и гражданска идентичност, възпитаване на уважение към историята и традициите на други народи. За изпълнението на доктрината са предвидени три етапа: 1. Антикризисен етап (2000 – 2003 г.); 2. Етап на стабилизация и нарастващо финансиране (2004 – 2010 г.); 3. Етап на реализация на основните цели в доктрината (2011 – 2025 г.).

В последните години Министерството на образованието на Руската федерация утвърждава федерален компонент на държавния стандарт на общото образование³. Той е насочен към реализиране на няколко основни цели: 1. Формиране у подрастващите на гражданска отговорност и правно съзнание, духовност и култура, самостоятелност, инициативност, способност за успешна социализация в обществото; 2. Диференциация на обучението с широки и гъвкави възможности, които да осигурят на учениците избор на програми според техните способности и потребности; 3. Осигуряване на равни възможности за професионално образование и дейност при отчитане на реалните потребности на пазара на труда.

Учебните предмети, посочени във федералния компонент на държавния стандарт се разположени в две групи – базови и профилирани. И двете имат общообразователен характер, но са ориентирани за решаването на различни задачи. Базовото равнище е насочено към формирането на обща култура, възприемането на света, към възпитателните, развиващи и социализиращи страни на общото образование. Профилираното ниво на образователния стандарт се съобразява с личните нагласи и потребности на учащите и е ориентирано към подготовка за следващо равнище на професионално образование и трудова дейност. В общообразователните училища учениците и техните родители могат самостоятелно да избират базово и профилирано обучение в зависимост от възможностите и образователните си нужди. Държавният стандарт налага задължително изучаване на предмета „Обществознание“ за учениците от 5. до 11. клас в руските училища.

Корените на предмета „Обществознание“ трябва да се търсят още в ранната епоха на Съветския съюз. След налагането на болшевишката власт през 1925 г. Народният комисариат за просвета утвърждава първата училищна програма по предмета „Обществоведение“⁴. Тя има за цел учениците да изучават марксистката идеология, както и възгледите на нейните последователи в Русия и най-вече идейното наследство на Вл. Ленин. Системното обучение в тази насока подпомага учениците при възприемането на болшевишкия политически режим, социалистическия обществен строй, както и разбиранията за вътрешната и външна политика на съветската държава. Чрез предмета „Обществоведение“ няколко поколения съветски граждани се възпитават в т.нар. съветски патриотизъм.

³ <http://base.garant.ru/6150599/>[прегледан 12.05. 2019]

⁴ Боголюбов, Л.Н. Общая методика преподавания обществознания в школе. Москва, 2008, с. 18. Учебният предмет е застъпва в 5,6 и 7 клас. От 1927 г. Обществоведение става задължителен предмет за всички училища в РСФСР. След приемането на конституцията на СССР през 1936 г. учениците изучават и основния закон на държавата в 7. клас. През 1958 г. курсът „Конституция на СССР“ е пренесен в 10 клас.

От началото на 60-те г. до разпадането на Съветския съюз съдържанието на предмета „Обществоведение“ следва насоките, които идват от ЦК на КПСС⁵. В програмите и учебниците се наблюдават два основни акцента – изучаване на основите на марксизма-ленинизма и изграждането на социализма и комунизма в СССР. Сред темите, усвоявани от учениците са философските представи за света и познанието, научните възгледи за развитието на обществото, същността на капитализма и империализма, преходът от капитализъм към социализъм, икономическия ред на социализма, промените в социално-политическия строй, пътят към комунизма, възпитанието на новия социалистически човек, ръководната роля на комунистическата партия в обществото⁶. През 80-те г. на ХХ в. е въведена нова програма с по-сложно съдържание и структура, с по-силна идеологическа насоченост в рамките на концепцията за развитото социалистическо общество⁷. След началото на „перестройката“ учителите засилват практическата насоченост на преподаването и разнообразяват формите на занаятията.

След разпадането на СССР предметът „Обществоведение“ е премахнат от програмите на училищата, тъй като не отговаря на новата ситуация с крайно идеологизираното си съдържание. В последното десетилетие на ХХ в. руското образование се отваря за партньорство с образователни институции в САЩ и Европа. През 1995 г. започва партньорството на Русия с Civitas International в областта на гражданското образование. За едно десетилетие в програмата „Civitas и Русия“ се включват Руската асоциация за гражданско образование, в. „Учительская газета“, Учебен център „Гражданин“, Центърът за гражданско образование в гр. Самара и Санктпетербургският институт по право. В професионално отношение се сдружават над 10 хил. преподаватели. Изградени са отношения с федералните и регионалните министерства на образованието, извършва се обучение на преподавателите, проведени са множество семинари, издадени са помагала и учебници. Партньорството с Русия се финансира частично от американското правителство, а средствата се администрират от Центъра за гражданско образование в Калабасас, Калифорния⁸.

Освен инициативите на Civitas в Русия по проблемите на гражданското образование работят и други образователни институции. Проектът „Гражданско образование и демокрацията в Русия“ е съвместна инициатива на Центъра за руски и източноевропейски изследвания към Университета на Торонто, Института за изследване в областта на образованието в Онтарио, Държавния педагогически университет в гр. Тула, университета в Калгари, фондацията на Михаил Горбачов и Канадската агенция за международно развитие⁹. Този проект има за цел да насърчава гражданското образование като подпомага регионалните образователни институции за управление и стратегии, основани на принципите на върховенство на закона, зачитане на човешките права и достойнство. Неслучайно проектът е фокусиран в района на гр. Тула, известен като район със силно влияние на Комунистическата партия на Руската федерация, където промените към по-демократично развитие протичат бавно, а в образователната система и училищното ежедневие са запазени практики от съветската

⁵ България следва съветския пример и в началото на 60-те г. учениците в гимназиалната степен на образование изучават предмета „Основи на комунизма“. Програмите и разглежданите урочни теми са идентични с предмета „Обществоведение“ в СССР

⁶ Шахназаров, Г.Х., Боборыкин, А. Д., Красин, Ю.А., Суходеев, В.В. Обществоведение, Москва, 1982, с. 3 и сл.

⁷ Боголюбов, Л.Н. Общая методика преподавания обществознания в школе ..., с. 26.

⁸ www.h-net.org/announce/show.cgi?ID=127324 [прегледан 12.05. 2019]

⁹ www.citized.info/pdf/ejournal/conf_2005/004.pdf [прегледан 12.05. 2019]

ера. Резултатите от проучването сред ученици, учители и граждани показват, че в Русия е много жива традицията да се формира такъв тип обучение, чрез който правителството се стреми да формира граждани трудолюбиви и спазващи законите, но с пасивен стил на обществен живот, под постоянния строг контрол на държавата. Затова проектът „Гражданско образование и демокрацията в Русия“ акцентира върху: 1. разработване и прилагане на теоретичните концепции на гражданското образование; 2. създаване на програми за обучение на учители; 3. развитие на стратегия за управление на регионалната образователна система, съобразно с историческите, културни и правни традиции на Тулския район; 4. ползване на опита на канадските образователни институции в областта на гражданското образование; 5. насърчаване на образователните промени и новаторската политика за управление на федералното и регионалното образование чрез законодателството. Разработена е и концепцията за създаване на гражданско образователно пространство в училище, която заменя съветската авторитарна „дисциплина по принуда“ с „дисциплина на уважение“, характерна за субектите на гражданското общество. Без авторитарната атмосфера в училище учениците се приучават да мислят и действат самостоятелно като истински граждани¹⁰.

Въпреки положените усилия по проекта резултатите не се оказват достатъчно обнадеждаващи. Учениците не са готови и не виждат необходимост да влязат в новата си роля на активни участници в обучението. Много от учителите не усвояват добре иновативните технологии на преподаване, не могат да се разделят с авторитарния стил и да влязат в ролята на посредници в активната дейност на учениците, имат дефицит на гражданска култура. Училищната администрация няма опит, съответстващ на нуждите на гражданското образование и формирането на гражданско образователно пространство в дадено училище. Отношенията между училищните ръководства и регионалните образователни институции се определят от наличието на голям брой недемократично настроени хора, които не са готови на сериозни промени. Положителните резултати на проекта са свързани със запознаването на учениците с основните понятия, характерни за гражданското образование, провеждането на експерименти, сътрудничеството между администрация, учители и ученици, възпитаване на дух на взаимно уважение и равнопоставеност между обучители и обучавани¹¹.

Търсенето на баланс между изграждането на граждански нагласи и традиционното възпитание в руски патриотизъм невинаги се отдава на преподавателите. Наблюденията показват, че най-често учениците се възпитават повече в национална гордост и много по-малко в гражданственост¹². Най-често това се дължи на непреодолените командно-административни методи, които възпират свободата на ръководителите на учебните заведения и професионалните инициативи на учителите.

В края на XX и началото на XXI в., когато се обсъждат образователните реформи, Националната образователна доктрина и учебните програми в Руската федерация, се стига до разбирането, че държавата се нуждае от образована и мислеща младеж. В основните и средните училища е въведен учебният предмет „Обществознание“. Промяната е не само в названието на предмета. Измененията се налагат от новите задачи, които стоят пред руското общество. Освен знания в областта

¹⁰ Пак там.

¹¹ [www.docstoc.com/docs/48597016/ Civic_Education_and Democracy_in_Russia](http://www.docstoc.com/docs/48597016/Civic_Education_and_Democracy_in_Russia) [прегледан 10.08. 2011]

¹² Кушева, Р. Съвременното историческо образование. Отговори на новите предизвикателства. С., 2007, с.35.

на историята, социологията и икономиката се появява нуждата от повече знания за правото, философията, психологията и други хуманитарни науки, както и опорни знания в областта на икономиката (производство, доходи, пазари, конкуренция, антимонополно законодателство, маркетинг, банково дело, пазар на труда, ролята на държавата в икономиката, международна търговия и много други икономически теми).

Предметът „Обществознание“ практически обхваща основите на цялата хуманитаристика. Той е своеобразен синтез, поднесен чрез подходящ научно-учебен стил за възрастта на учениците от 5. до 11. клас. В Руската федерация е въведен единен стандарт на общото образование¹³. Ясно са формулирани целите на учебния предмет: 1. Развитие на личността (10 – 16 г.) в социално отношение чрез разширяване на познавателните интереси, критично мислене в процеса на възприемане на социалната, икономическа и правна информация; развитие на нравствена и правна култура, икономическо мислене, способност за самоопределение и реализация; 2. Възпитание в руска идентичност, гражданска отговорност и уважение към социалните норми; привързаност към хуманните и демократични ценности, утвърдени в конституцията на Руската федерация; 3. Усвояване на знания за обществото и основните социални групи; правилно оценяване на качествата на личността, което може да позволи успешно взаимодействие в социалната среда; сфери на човешката дейност; начини за регулиране на обществените отношения; механизми за реализация и защита на правата на човека; 4. Овладяване на познавателни, комуникативни и практически умения, характерни за социалната роля на подрастващите; 5. Формиране на опит за прилагане на получените знания за решаване на задачи в областите на социалните отношения, в икономическата и обществената дейност, в междуличностните отношения (включително с хора от различни националности и вероизповедания), в областта на правото, в семейно-битовите отношения, в самостоятелната познавателна дейност.

Седемгодишното обучение по предмета „Обществознание“ позволява учениците последователно да усвояват знания и умения съобразени с тяхната възраст. В 5. клас се започва с по-достъпен за малките ученици материал, а в 10. – 11. клас се достига до изясняването на най-сложните явления в живота на обществото.

Програмите по „Обществознание“ очертават три самостоятелни етапа в изучаването на учебния предмет. В първия етап (5. – 6. клас) се разглеждат теми и проблеми, свързани с живота на човека в социалната среда. Ясно се очертават представите за добро и зло, справедливост и несправедливост, основните морални и правни норми в обществото. Силен акцент се поставя върху съчетаването на натрупването на нови знания и възпитателното им въздействие, формирането на нравствени ориентири и образци за достойно гражданско поведение¹⁴. Хорариумът от часове е 35 ч. (1 час седмично).

Във вторият етап (7. – 9. клас) съдържанието обхваща социално-психологически, морално-етични, социологически, икономически, политически и правни теми. Някои от засегнатите в първия етап на обучение проблеми се разкриват по-обстойно, систематично и цялостно¹⁵. Предвиденият хорариум от часове е идентичен с предходните класове.

¹³ <http://www.ed.gov.ru/ob-edu/noc/rub/standart/p1/1287/> [прегледан на 02.03.2019]

¹⁴ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы, Москва, 2014, с. 4 и сл.

¹⁵ Пак там, с. 6 и сл.

Третият заключителен етап на обучението по „Обществознание“ обхваща последните два класа (10. – 11. клас)¹⁶. Базовото равнище има разширен хорариум от 70 ч. (2 ч. седмично), който важи за всички ученици в общообразователните училища. Успоредно се предлага и профилирано обучение в 10. и 11. клас за гимназистите, които проявяват подчертан интерес към знанията за обществото, държавата и правото. Предвидени са 210 часа (105 ч. годишно, 3 ч. седмично). В профилираното учебно съдържание се включва по-задълбочено изучаване на редица правни и социални теми. Успоредно с това се разглеждат нови и по-сложни проблеми, които са важни за съвременния човек, изучават се въпроси, свързани с бъдещата професионална подготовка в областта на социалните науки¹⁷.

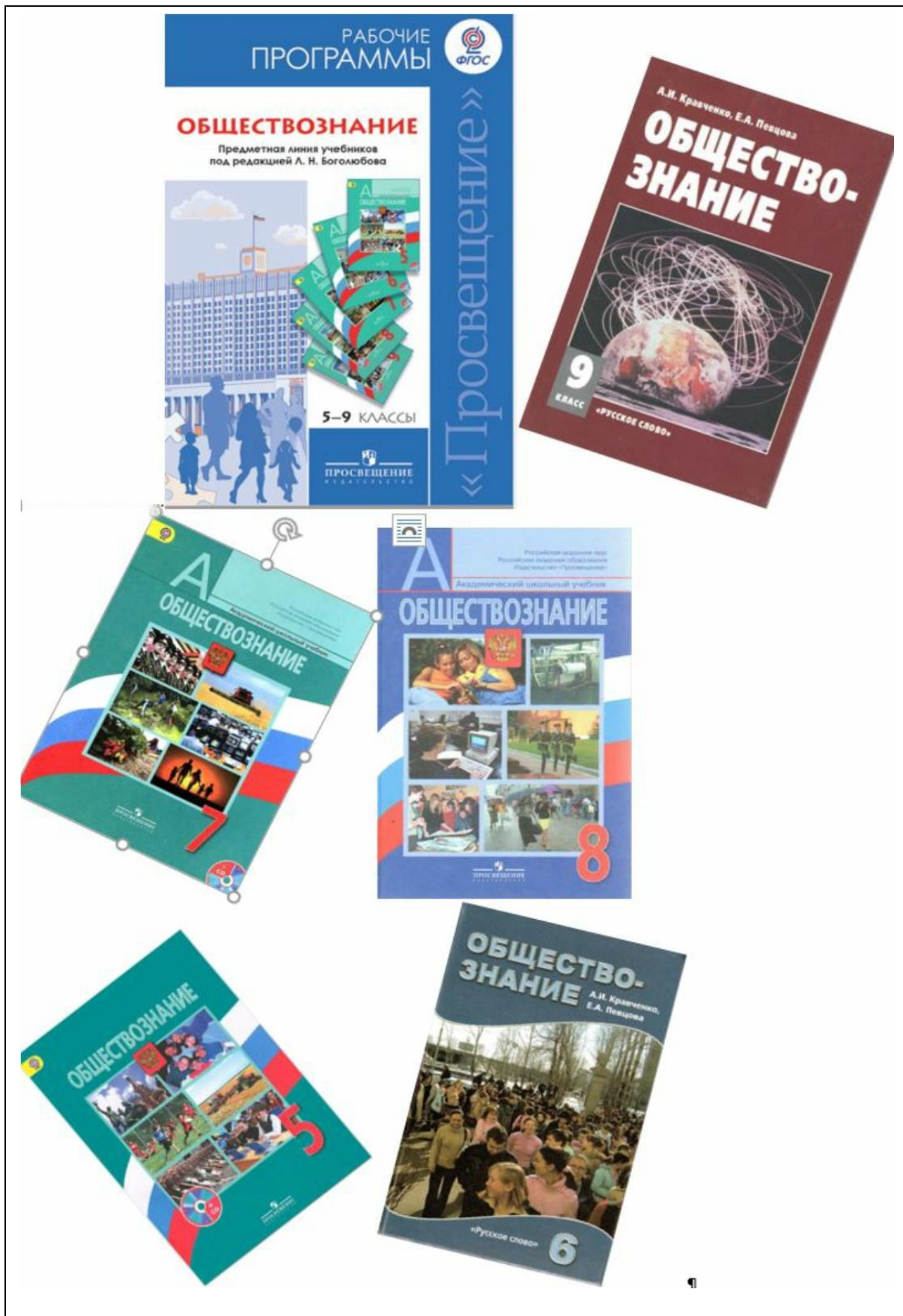
Половината от учебното време в профилираната подготовка се отделя за самостоятелна работа на учениците с познавателна и практическа насоченост – работа с източници на социална информация чрез използване на съвременните информационно-комуникационни технологии (включително Интернет); критично възприемане на актуалната социална информация, идваща от различни източници, и формулиране на собствени заключения и оценъчни разсъждения; решаване на познавателни и практически задачи, породени от различни социални ситуации. Определените за тези дейности учебни часове откриват широки възможности пред учителите и учениците за творчески подход и разнообразни форми на организация на учебния процес, за внедряване на съвременни методи на обучение и подходящи педагогически технологии¹⁸.

Комплексът от знания, давани от предмета „Обществознание“, отразява цялостно социума и неговите най-важни сфери, положението на човека в обществото, правното регулиране на обществените отношения и мястото на гражданите в съвременното руско общество.

¹⁶ Обществознание. Програми общообразователных учреждений 6 -11 классы, Москва, 2010, с. 16 и сл.

¹⁷ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ... с. 26.

¹⁸ Пак там, с. 18.

Съдържанието на предмета „Обществознание“ в 5. клас има въвеждащ характер в сферата на социалните знания за учениците. Те се опират на познанията си от предмета „Околен свят“, изучаван в началното училище. Първият раздел е наречен „Човекът“ и в него се разглеждат най-важните социални аспекти на човешката личност¹⁹. Учениците разбират по-какво хората се различават от другите живи същества в природата, каква е ролята на наследствеността, през какви етапи преминава човекът при израстването си, за какво мечтаят младите хора, как стават самостоятелни, какви нравствени качества трябва да притежават. В този раздел са посочени редица ярки примери за хора с ограничени възможности в резултат на увреждания и техните особени потребности. Изтъкната е ролята на образованието и самообразованието, цитирани са текстове от художествени книги, които разясняват проблемите за социалната същност на човека²⁰, за следването на юношеските мечти²¹ и др.

При изучаването на първата тема учениците придобиват умения да описват основните черти на всяка възрастова група, да разкриват с конкретни примери значението на самостоятелността като показател за възрастово израстване, да комуникират с връстниците си, да развиват своите способности и др.

Програмата по „Обществознание“ за 5. клас въвежда учениците в по-задълбоченото изучаване на социалните институции на семейството и училището, които на този възраст са основни, най-близки и емоционално свързващи за тях. Това са втората и третата значима тема в програмата и учебниците.

На достъпен за учениците език са изяснени същността на семейството, ролята на всеки един член от него, семейните ценности и традиции, ролята на родителите за възпитанието на подрастващите²². Децата научават какви права им осигурява Семейният кодекс на Руската федерация²³ и при какви обстоятелства родителите могат да бъдат лишени от родителски права, колко поколения могат да съжителстват в едно семейство, как е правилно да се изразходват семейните финанси, с какви дейности да се запълва свободното време²⁴ и др. С увлекателни разкази, стихове и изображения на учениците се внушават онези ценности, които са традиционни за хората в общочовешки план и конкретно за руското общество.

Изучаването на предмета „Обществознание“ осигурява на учениците ясна представа за степените на образование в Русия, за това как да организират своята учебна дейност, за формите на самообразование и ползите от него, за традиционните и нови начини за достъп до източници на знания²⁵. Изяснени са важността на училището, училищната общност, приятелите и връстниците, отношенията и правилата за задружен живот и приятелско общуване в класа, както и по какви пътища може да се преодоляват конфликтите в училищната среда.

¹⁹ Пак там, с. 5.

²⁰ Боголюбов, Л.Н., Иванова, Л.Ф. Обществознание 5 класс. Учебник для общеобразовательных организаций с приложением на электронном носителе. Москва, 2014, с. 16. Използван е текст от книгата на Р. Киплинг „Книга за джунглата“.

²¹ Пак там, с.18 -19. За мечтата Хайнрих Шлиман да открие описаната от Омир древна Троя.

²² Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.11.

²³ Боголюбов, Л.Н., Иванова, Л.Ф. Обществознание 5 класс. Учебник для.... с.29. По-важните от тях са правото да живее и се възпитава в семейство; да живее при родителите, ако те се грижат за него; право да поддържа връзка с родителите и другите си роднини; право да притежава собственост.

²⁴ Пак там, с. 42. Препоръчва се свободното време да се запълва с четене, спорт, упражняване на полезно хоби и се посочва да не се допуска пристрастяване към гледане на телевизия, компютърни игри и мобилен телефон.

²⁵ Пак там, 58 и сл.

При изучаването на семейството учениците развиват умения за анализиране на несложни житейски ситуации, свързани със семейните отношения, с държавната намеса в подкрепа на семейството, семейните финанси и организирането на свободното време, разбират и осмислят семейните ценности и ролята им в живота на подрастващите. Успоредно с това учениците развиват умения да приемат различните мнения и да търсят разбирателство, да формулират собствена аргументирана позиция при търсенето на общи решения, развиват уменията за убедително говорене и работа в група.

От голямо значение за учениците е систематизирането на учебната информация за ролята и степените на образованието, развиването на умения да се общува със съученици, връстници и приятели. Федералният държавен стандарт изисква от тях развиване на способности за учене, за разбиране на значението на учебния труд и самообразованието като основа за постигане на позитивни резултати и прилагането им в практиката. Подрастващите се учат да използват елементи от причинно-следствения анализ при посочването на примери за социалните си връзки и приятелски отношения, като и за тяхното характеризирание.

В рамките на няколко учебни часа учениците се запознават с важната тема за труда както основа на човешкия живот и човешкото общество²⁶. Те разбират неговото съдържание и сложност, учат се да разграничават видовете труд. Посочени са също, материалната и моралната страна на оценяването на труда, ролята му в трупането на богатство, изяснена е и ролята на творческия труд и др. В учебниците са използвани редица разкази за известни личности, постигнали големи успехи с труда си, както и изображения, които онагледяват постиженията на творческия труд²⁷.

Темата за труда спомага за формиране на умения за работа в група, за интегриране на учениците в продуктивно взаимодействие, за договаряне и вземане на общи решения след обсъждане на противоположни мнения, за сътрудничество и партньорство, за взаимен контрол и взаимопомощ, за планиране и регулиране на различни дейности²⁸.

С най-голям хорариум от часове по „Обществознание“ в 5. клас е темата „Родина“. В нея се разширяват знанията от началното училище за федеративното устройство на Русия, изяснява се понятието „субект на федерацията“ и учениците с помощта на карта могат да установят в кой от федеративните субекти се намира тяхното училище. Подчертава се важната функция на руския език като официален държавен език, който е основа за връзките на различните националности в пределите на Руската федерация. Значително място се отделя на държавните символи - герб, знаме, химн, на държавните празници и ролята на Москва като съвременна столица на страната. Чрез изображения са показани промените на държавните символи през вековете. Представен е и текстът на държавния химн.

Учениците се запознават със смисъла на понятието „гражданин“. То е обяснено и конкретизирано с примери²⁹. Усвояват се знания за най-важните права на гражданите в Руската федерация – равенство пред закона, право на образование, изборително право, право на заявления, предложения и жалби до държавните органи и др. Основните задължения на гражданите в един от учебниците са представени във вид на

²⁶ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.22 – 23.

²⁷ Боголюбов, Л.Н., Иванова, Л.Ф. Обществознание 5 класс. Учебник для... с.82 и сл.

²⁸ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.22

²⁹ Пак там, с.23.

схема³⁰. Кратки разкази от миналото на Русия извеждат в съзнанието на учениците примери на личности и герои, които добросъвестно изпълняват своите граждански задължения³¹.

Важна част от знанията за родината са представите за многонационалната същност на Руската федерация, за етническите и национални различия, културното разнообразие и основите на разбирателството между над 180-те народности в огромната държава³². Примери от историческото минало и съвременността показват основите на толерантността между хората от различни националности.

Темата „Родина“ позволява на учениците да развиват различни умения – за описание и уважение на държавните символи, за разбиране на смисъла на понятието „гражданин“, за използване на допълнителни източници и изготвяне на информационни материали, за посочване на основните права и задължения на гражданите на Руската федерация, за даване на примери за гражданска доблест, за разбиране на националните различия. Подрастващите се учат да уважават руските граждани от различните националности, да взаимодействат в група, да работят с различни източници на информация и др.³³

Обучението по „Обществознание“ продължава в 6. клас с разширяване на знанията, придоби в 5. клас, с тематика, която разглежда човека в неговата социална страна, същността на човешките взаимоотношения и нравствените основи на живота.

В няколко урока учениците изучават човешката личност с нейните индивидуални и социални измерения, разбират какви качества притежава силната личност, как се формира самосъзнанието и самооценката, какви са основните човешки дейности и влиянието им върху формирането на личността, ролята на знанията и уменията за успешната реализация. Внимание се обръща на основните биологични, социални и духовни нужди на хората като общност, както и проявленията им на нивото на отделния индивид. В тази връзка се разглежда и въпросът за хората с ограничени възможности и нуждата от обществена грижа, за да могат да са пълноценна част от обществото. Акцент се поставя върху духовния свят на човека, върху неговите мисли и чувства. Разширяват се представите за труда, за формирането на навици за трудова дейност, за нуждата от разбиране и взаимопомощ в колективната трудова дейност³⁴.

Изучаването на социалните страни на човешката личност позволява на учениците да развиват уменията чрез конкретни примери да разкриват смисъла на понятието „индивидуалност“, да посочват социалните страни на личността, да оценяват собствените си умения, постъпки, морални качества и динамичните им промени. Те се учат да сравняват своите качества и способности с други хора, да намират връзката между трудовата дейност и формирането на личността, да изследват духовния свят на

³⁰ Боголюбов, Л.Н., Иванова, Л.Ф. Обществознание 5 клас. Учебник для... с.109. Сред тях са спазване на конституцията и законите, защита на отечеството, плащане на данъците и таксите, установени със закон, опазване на паметниците на историята и културата, опазване на природната среда и богатства.

³¹ Пак там, с. 110 – 112. Сред героите изпъкват образите на Кузма Мимин и Дмитрий Пожарски (нач. XVII в.) и на цялото поколение подрастващи в годините на Великата отечествена война, когато 14 – 15-годишните усилено се трудят в заводите и в селското стопанство за да заменят бащите си, които воюват на фронта.

³² Рабочие програмы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.23.

³³ Пак там, с. 24.

³⁴ Пак там, с. 26.

човека, неговите мисли и чувства, да изградят своята представа за труда и ролята му за успешна реализация в живота.

Значителен брой часове се отделят за разкриване на отношенията между хората в най-близката им социална среда, на проявите на сътрудничество и съперничество. Учениците разбират смисъла на понятията солидарност, лоялност, толерантност и др. Те добиват ясна представа за големите и малки обществени групи, за формалните и неформални обединения на хората, за това как се формират лидерите, какви взаимоотношения съществуват в рамките на определена група. Разкрити са целите, средствата и различните стилове на общуване, причините за междуличностните конфликти и търсенето на начини за тяхното разрешаване.

Темата за човешките взаимоотношения дава възможност на учениците да развият умения за описание, за оценяване на собственото отношение към хора от други нации, религии и възгледи, за характеризиране на големите и малки обществени групи, за изследване на практически ситуации по отношение на лидерство, за сравнение и съпоставка на различни стилове на общуване, за самопреценка на собствените умения за общуване и преодоляване на конфликтни ситуации и др.

Заключителната част на обучението по „Обществознание“ в 6. клас е посветена на нравствените основи на обществения живот³⁵. Целта е учениците да различават ясно нравствените категории, да дават примери за прояви на морално поведение в различни ситуации³⁶. Особено внимание се обръща на примерите за проявена смелост и доблест, преодоляване на страха, противодействие на злото в критични житейски ситуации. Разглежда се смисълът на човечността и хуманизма, особено към онези хора или групи, които се нуждаят от подкрепа. С конкретни примери от материали в средствата за масова информация учениците се учат да оценяват постъпките на хората от позициите на хуманизма. В практическата си работа те развиват умения да анализират различни ситуации, да разпознават добродетелите, да проявяват внимание към нуждаещите се.

Обучението по „Обществознание“ в 7. клас има за цел да запознае учениците със социалните измерения на човешката личност, с основите на правната и икономическа сфера на обществения живот, както и с важния проблем за мястото на човека в природата и нуждата от защита на околната среда. Изучават се правата и задълженията на гражданите на Руската федерация, полагат се основите на знанията за стопанската сфера (икономически субекти, фактори на производството, нови технологии, видове бизнес, търговия, функции на парите, семейна икономика, финанси и потребление и др.). Програмата по „Обществознание“ в 7. клас полага основите на отговорното отношение към природата и запознава учениците с най-важните постановки от екологичното законодателство на страната³⁷.

Изясняването на социалните норми дава ориентир на учениците за предписания, забрани, задължителност на определени действия, за формално и неформално поведение. С многобройни примери от миналото и настоящето подрастващите усвояват нормите на етикета и добрите маниери³⁸, учат се да живеят по правила, да разбират как се регулира поведението на хората в обществото.

³⁵ Пак там, с. 29 – 30.

³⁶ *Кравченко, А. И. Певцова, Е. А.* Обществознание: Учебник для 6 класса общеобразовательных учреждений. Москва, 2009. С. 94 и сл.

³⁷ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.31 – 38.

³⁸ Сред посочените правила за поведение са и онези, които трябва да се съблюдават в средата на Интернет, предпочитана от подрастващите в началото на XXI в.

Според руското законодателство на 14-годишна възраст подрастващите получават паспорти, с което държавата ги признава за пълноправни граждани, които могат да ползват правата, установени в конституцията и законите на Руската федерация. От друга страна те подлежат на санкции при нарушаване на Наказателния кодекс при закононарушения. Затова в учебниците по Обществознание запознават учениците с правата и задълженията им като граждани на страната.

Запознаването с гражданските, политическите, икономическите, социалните и културните права на гражданите се извежда и в исторически план с примери за тяхното нарушаване във времето на световните конфликти през XX в. Подчертава се ролята на Всеобщата декларация за правата на човека, приета от ООН в края на 1948 г., както и на Международния пакт за граждански и политически права, Протокола към Международния пакт за граждански и политически права, Международния пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г. Учениците разбират, че правата имат всеобщ характер и са неотменими. Те са закрепени не само в международните договори, но и в конституцията и законите на Руската федерация. Изяснени са и механизмите за защита и реализация на правата и свободите на гражданина, както и най-важните права, които руските граждани придобиват на 14-годишна възраст³⁹.

Чрез примери от историята учениците разбират смисъла и силата на конституцията и законите, които регулират обществените отношения в държавата. Засегнат е въпросът за връзката между законите и справедливостта в обществото, за уважението към закона и съдебните решения, за съблюдаването на законите от гражданите. С откъси от конституцията на Руската федерация пред учениците се разкрива как основният закон въвежда ред в държавата и обществото. Внушава се, че всяко нарушение на закона пречи на нормалния живот на гражданите, носи неприятни последици за тях и нанася удар върху справедливостта⁴⁰.

Едно от основните задължения на руските граждани е защитата на отечеството и задължителната военна служба. Учениците се запознават със същността на наборната армия и нейните задачи във военно и мирно време⁴¹, както и с най-важните изисквания към военнослужещите. Илюстрациите в учебниците дават ясна представа за основните видове военни сили.

Учебната програма за 7. клас посочва спазването на конституцията, законите и обществения ред като необходимо условие за съществуването на обществото и отделния гражданин⁴². Във връзка с това се изясняват важни въпроси, свързани с общозадължителната и специалната дисциплина (трудова, училищна, военна и др.), както и характерните за всеки човек прояви на външна и вътрешна дисциплина

³⁹ Боголюбов, Л. Н., Иванова, Л. Ф. Обществознание 7 класс. Учебник для общеобразовательных учреждений с проложением на электронном носителе. Москва, 2013, с.22. Посочени са следните права: за избор на местожителство (с родителско съгласие); за постъпване на работа при 4 ч. работен ден и при наличие на родителско съгласие; сключване на сделки и самостоятелно разпореждане със работени средства, стипендии и други доходи, внасяне на суми в кредитни институции; право за управление на мотоциклет и др.). Не са пропуснати и случаите, в които навършилите 14 г. подлежат на отговорност за убийство, отнемане на чуждо имущество с насилие, кражба, съучастие в престъпни действия и др.

⁴⁰ Пак там, с. 23 и сл.

⁴¹ Пак там, с. 33 и сл. Участие във военни учения, ликвидиране на последици от стихийни бедствия, авари и катастрофи, оказване на помощ на органите за защита на правата и свободите на гражданите и поддържане на правовия ред и обществената безопасност.

⁴² Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.33.

(самоконтрол, самодисциплина), резултат от неговото възпитание и самовъзпитание⁴³. Значително място се отделя на проблема за нарушаването на законите и обществения ред, за наказанията, които се налагат над закононарушителите. Учениците разбират, че законът предвижда различни санкции за различните престъпления и нарушения. Голямо внимание се обръща на въпроса за наказанията, предвидени за закононарушенията, извършени от малолетни и непълнолетни, с цел да се разбере, че възрастта не освобождава от отговорност. Разкрита е ролята на специалните училища (за нарушители между 11 и 13 г.) и възпитателно-трудовете колонии (за нарушители от 14 до 18 г. възраст). Подчертава се, че в тях при строг режим на образование, трудова дейност и сурови наказания за неспазване на реда провинилите се подрастващи се превъзпитават, за да се върнат към нормалния живот със съзнанието, че не е добре повече да нарушават законите и обществения ред⁴⁴.

Седмокласниците се запознават с основните държавни институции, които са призвани да защитават конституцията и законите – съд, прокуратура, полиция, Федералната служба за безопасност (ФСБ), митници и др. Учениците разбират, че в съвременното право се налага презумпцията за невинност до постановяване на съдебното решение за всеки обвиняем. Подчертава се важната роля на съдиите и тяхната отговорност в решенията си да се ръководят само от конституцията и законите, да избягват всякакви влияния от административни и други институции. Повече внимание е отделено на полицейските органи, тъй като те имат важната роля за защита на живота, здравето, правата и свободите на руските граждани, за противодействие на престъпността, за спазване на законите и поддържане на обществения ред, за защита на собствеността и обществената безопасност. Учениците разглеждат петте основни принципа, които съблюдава руската полиция в своята дейност⁴⁵, и научават с какви права разполагат по отношение на държавата, за да защитят своите интереси – право да търсят защита от съда, право на получаване на професионална юридическа помощ, право да внасят устни и писмени заявления в полицията за престъпни действия и правонарушения. Посочено е също задължението на полицията да уведоми родителите при задържане на малолетни и непълнолетни⁴⁶. Освен това са изведени и задълженията на гражданите да не възпрепятстват действията на съд, прокуратура и полиция, както и да изпълняват указанията на полицията.

Вторият съдържателен акцент в програмата по „Обществознание“ за 7. клас е свързан с получаване на основни знания за икономиката и ролята ѝ за поддържане на живота на обществото, както и за мястото на всеки индивид в икономическите отношения⁴⁷. Първо учениците се запознават със същността на икономиката и нейните основни участници (производители и потребители), с движението по оста производство – разпределение – обмен – потребление, за прехода от затворената натурална икономика към пазарното стоково-парично стопанство. По нататък следва изясняване

⁴³ Боголюбов, Л. Н., Иванова, Л. Ф. Обществознание 7 клас. Учебник для..., с. 45 – 46. От изведените примери в учебника се установява устойчивостта във възпитанието на колективна дисциплина, лансирана от ранните години на СССР от известния педагог А.С. Макаренко.

⁴⁴ Пак там, с. 53 – 54. Изразително е описана суровата действителност в специалните училища и възпитателно-трудовете колонии (ВТК) с подобен на затворите режим, тъмните униформи, наказателния изолатор и др. Внушението е, че най-добре е да не се попада в такива наказателни учреждения.

⁴⁵ Пак там, с. 62. Зачитане и уважение на правата и свободите на гражданите; законност; безпристрастност; откритост и публичност; обществено доверие и подкрепа от гражданите.

⁴⁶ Пак там, с. 64.

⁴⁷ Рабочие програмы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.34 - 36.

на представите за труда – квалифициран и неквалифициран, различията в заплащането му, проблемите за производителността на труда, неговото количество и качество⁴⁸.

Важно място заема изясняването на свързаните с производството разходи, продажби и приходи. Подчертава се ролята на новите технологии, които повишават производителността на труда и снижават разходите за производство⁴⁹. Учениците разбират, че производство, в което разходите са повече от приходите не може да просъществува дълго. Друг акцент е поставен върху предприемачеството, видовете и формите на съвременен бизнес (производствен, търговски, финансов, застрахователен, посреднически и др.), изясняването на условията за успешна предприемаческа дейност и нуждата от морално-етични правила в бизнеса. Изучават се още различните форми на търговска дейност (древна и едра, вътрешна и външна), ролята на рекламата за привличането на купувачи към определени стоки. Учениците се учат да характеризират търговската дейност и нейните форми и да изразяват собственото си мнение към качеството и внушенията на рекламната информация, учат се да развиват рационално поведение като купувачи. Не са пропуснати и основните знания за парите, както за промените, свързани с тях, от древността до наши дни. Чрез редица интересни примери са разяснени основните им функции – средство за обращение, за измерване на разходите, за разплащане, натрупване на състояние, световни валути и др.⁵⁰

Една от задачите на програмата и учебниците по „Обществознание“ в 7. клас е формирането на икономически ориентири и култура на подрастващите. На нивото на семейството, най-малката единица в обществото, на учениците се изяснява какво е семеен бюджет и как се формира. Разделянето на семейните разходи на задължителни (за храна, облекло, основни комунални услуги, транспорт, лекарства) и незадължителни подсказва на младите хора как да се отнасят към ресурсите в семейството, особено ако те са лимитирани. Като добродетели се изтъкват спестовността и общите решения за разходите в семейния бюджет⁵¹.

Заключителната част от програмата по „Обществознание“ за 7. клас включва няколко теми под общото название „Човекът и природата“⁵². Те се занимават с актуалните проблеми на екологията и имат за цел да формират екологичната култура на младите хора в Русия. Учениците разбират важността и значението на екологията не само като наука за взаимодействието на хората и природата, а като кауза за новите поколения, призвани да съхранят природата чрез спазването на екологичното правило: „Не искай от природата повече от онова, което тя може да ти даде“. Те научават, че ресурсите се делят на изчерпаеми и неизчерпаеми, разбират опасностите от замърсяване на водите, почвите и атмосферата, различават отговорното от безотговорното отношение към природата и формират своето отношение към нея. Обучението има за цел да изгради нагласи за активно действие за защита на природата, да насади своеобразен екологичен морал у подрастващите чрез няколко правила за поведение и отношение към околната среда⁵³. Във връзка с това се отделя внимание и

⁴⁸ Боголюбов, Л. Н., Иванова, Л. Ф. Обществознание 7 клас. Учебник для..., с. 68 и сл.

⁴⁹ Пак там, с. 85 – 86. В учебника се посочва, че един от основните проблеми на производството в съвременна Русия е неговата енергоемкост и нерационална организация на труда. Всичко това налага нуждата от въвеждане на енергоспестяващи технологии и засилване на разделението на труда. Като пример за рационализация на производството е даден въведеният от американския предприемач Хенри Форд метод на конвейерите в производството на автомобили.

⁵⁰ Пак там, с. 106 и сл.

⁵¹ Пак там, с. 117 – 118.

⁵² Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.37 – 38.

⁵³ Боголюбов, Л. Н., Иванова, Л. Ф. Обществознание 7 клас. Учебник для..., с. 138.

на приетия в Руската федерация през 2002 г. Закон за опазване на околната среда. Най-важните разпоредби от него са представени на достъпен за учениците език, включително и санкциите за безотговорно и престъпно отношение към природата. Подробна карта на природните и биосферни резервати, както и на националните паркове запознава обучаемите с онези места в обширната територия на страната, които са под специална закрила от страна на държавата⁵⁴. Разгледана е и ролята на гражданските сдружения с екологични цели след края на епохата на СССР. Техният брой е над 100 и съществуването им подчертава ролята на самите граждани като защитници на околната среда.

Изучаването на предмета „Обществознание“ в общообразователните училища на Русия продължава в 8. клас с въвеждането на нови съдържателни акценти – разширяване на представите за човешката личност и обществото, проблемите на духовната култура (морал, дълг, съвест, наука, религия и др.), разширяване на познанията по икономика, както и тези за социалната структура на обществото, международните отношения и др⁵⁵.

Първата голяма тема е свързана с разширяването на представите за човека. Тя включва изясняването на биологичните и социални качества на индивида, жизнените ценности и ориентири, стремежите към самореализация, основните видове човешка дейност (игра, учение, труд). По отношение на обществото се разкриват различните типове общества, сложили се исторически в развитието на човечеството, и се изясняват критериите за класификацията. Повече внимание се обръща на типологията, в която основен критерий е производствено-технологичното ниво (общества на ловци и събирачи, скотовъдци, земеделци, на индустриалното развитие)⁵⁶ Представени са и основните сфери на обществения живот – икономическа, социална, политическа и духовна⁵⁷, както и социалните норми като сбор от разрешения, предписания и забрани.

Темата за човека и обществото в 8. клас завършва с разглеждането на проблемите на човешкото общество в началото на ХХІ в., когато то се изправя пред множество предизвикателства. Сред тях са глобализацията, сложните отношения между „богатия Север“ и “бедния Юг“, международния тероризъм, противопоставянето на религиозна основа, екологичните проблеми във връзка с глобалното затопляне, намаляващите природни ресурси, спазването на човешките права, трудностите от нарастването на населението на планетата и др⁵⁸.

Значително място програмата отделя на разглеждането на духовната страна от живота на човешкото общество. Именно в духовната сфера на живота човечеството изгражда сложни структури, в които се включват език, морал, право, религия, образование, наука, изкуство, философия и др. Те са израз на творческата дейност на хората, на непрекъснатите им културни занимания, които раждат и утвърждават духовни ценности, които стават достояние за следващите поколения в многобройните и специализирани учреждения на културата - библиотеки, архиви, музеи и изложбени

⁵⁴ Пак там, с. 144 - 145

⁵⁵ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с. 38 – 49. *Боголюбов, Л. Н., Городецкая, Н. И.* Обществознание 8 класс. Учебник для общеобразовательных учреждений. Москва, 2010, с. 4 .

⁵⁶ *Кравченко, А. И.* Обществознание: Учебник для 8 класса общеобразовательных учреждений. Москва, 2010, с. 27 и сл. Не е пропуснато и представянето на марксистката типология на обществата, в която основен критерий е формата на собственост. Отбелязва се, че във всяка типология има рационални основи. Авторът на учебника приема, че обществата трябва да се разделят на доиндустриални, индустриални и постиндустриални.

⁵⁷ *Боголюбов, Л. Н., Городецкая, Н. И.* Обществознание 8 класс...с.16 – 17.

⁵⁸ Пак там, с. 25 и сл.

зали, училища и университети, научни институти, театри, музикални училища, филхармонии и др. Учениците разбират, че образованието, науката и религията са част от духовната сфера на обществото.

Разглеждането на социалната структура на обществото има за цел учениците да познават различните социални общности и групи, да разбират причините за социалните различия, социалното неравенство⁵⁹, съвременната социална мобилност в обществената пирамида, да приемат като ценност търсенето на обществен консенсус при решаването на съвременните социални конфликти и да се научат да извличат социална информация от различни източници⁶⁰.

Повече от една трета от часовете по „Обществознание“ в 8. клас се отделят на икономическата тематика и ролята на икономиката в живота на обществото. Разширяват се знанията, получени в предходния клас. Изтъква се, че икономическите процеси се движат от потребностите на хората и зависят от различни ресурси и възможностите на всеки един участник в икономиката. Значително внимание се отделя на производството, неговата организация и икономическа ефективност, разделението на труда и специализацията, връзката с пазара и потребителите. Разглеждат се основните типове икономически системи – традиционна, командно-планова, смесена и пазарна. От икономическа и правна гледна точка се изяснява и въпросът за собствеността (частна, общинска, кооперативна, държавна), нейната правна защита, стопанисване, право на наследяване и др. Учениците получават указания как да защитят правото си на собственост при определени ситуации⁶¹.

Подробно и с много примери пред обучаваните се разкрива същността на пазарната икономика, условията за нейното функциониране, пазарните механизми за формиране на цените на стоки и услуги. Те могат да разберат ролята на пазарния механизъм за регулирането на икономиката и поддържането на нейното равновесие. Не е пропусната и темата за социално-икономическата роля на предприемачеството, за нуждата от спазване на определена етика в бизнеса. Учениците се учат да оценяват собствените си възможности за участие в предприемаческата дейност. Разгледана е и ролята на държавата в условията на пазарната икономика, нейните икономически цели и функции, системата от преки и косвени данъци, понятието за държавен бюджет. Много страници са посветени на изясняването на същността на редица икономически категории – формиране, разпределение и преразпределение на доходите, реални номинални доходи, потребление и защита на правата на потребителите, икономическите мерки за социално подпомагане на населението, жизнен минимум, застрахователни услуги, инфлация, банкови услуги и кредитиране, причини и последици от безработицата, пазар на труда, световно стопанство, международна търговия, външнотърговска политика, световни валути⁶². Самото им изброяване показва, че програмата има много амбициозни цели по отношение на формирането на

⁵⁹ *Кравченко, А. И.* Обществознание: Учебник для 8 класса ..., с. 125 и сл. В този учебник се разглеждат директно проблемите за неравенството, богатството и бедността. Посочва се много от руските богаташи (около 30 хил. души) натрупват по незаконен начин своите материални активи и немалка част от тях са изнесени в Западна Европа, САЩ или в офшорни зони.

⁶⁰ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л. Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с.43 – 44. *Боголюбов, Л. Н., Городецкая, Н. И.* Обществознание 8 класс...с.16 – 17. При разглеждането на социалния статус и социалните роли в обществото не е пропуснат въпросът за социалния пол (джендър) и са изяснени основанията за приемането му.

⁶¹ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ...,с. 46.

⁶² *Боголюбов, Л. Н., Городецкая, Н. И.* Обществознание 8 класс...с.101 -177.

икономическата култура на учениците и подготовката им като граждани да станат част от икономическите субекти на страната.

Основното общо образование в Русия приключва в 9. клас. И в него присъства предметът „Обществознание“. В съответствие с изискванията на федералния стандарт за обществените дисциплини в последния клас на тази образователна степен се разглеждат два съдържателни акцента – политика и право⁶³.

Учениците се запознават с произхода на понятието политика, с нейната роля в живота на обществото, с връзката между политиката и властта като социално явление. Те разбират, че властта е най-важният елемент на обществената организация и тя може да принуждава големи маси от хора да изпълняват едни или други решения. Затова и в обществото постоянно съществува борба за власт, тъй като притежаването ѝ позволява да се провежда една или друга политика. Подрастващите се убеждават, че ролята на политиката в живота на обществото е голяма, тъй като определя много аспекти от живота на обществените групи – разпределението на парични и материални средства, приемането на закони, санкциите за закононарушителите и др. Не е пропусната и важната роля на средствата за масова информация (печатни и електронни) в съвременната политика и възможностите на „четвъртата власт“ да влияе върху политическия живот.

Важна част от политическите знания заемат представите за държавата, нейния произход, основни черти⁶⁴, вътрешните и външните ѝ функции, формите на държавно устройство, гражданството⁶⁵. Значително място се отделя на изясняване на същността на политическите режими (тоталитарни, авторитарни, демократични) и техните характерни черти. Това дава възможност на учениците да съпоставят различните типове политически режими, да проследят процесите на разширяване на демокрацията в съвременния свят. Те разбират кои са принципите на съвременните правови държави⁶⁶ и на гражданското общество, което изразява и защитава интересите си чрез множество доброволни обединения (неправителствени организации). Подчертава се, че гражданското общество не може да съществува без наличието на правовата и демократична държава.

Програмата по „Обществознание“ в 9. клас акцентира и върху въпроса за участието на гражданите в политическия живот⁶⁷, за техните политически права, установени от конституцията на Руската федерация (1993 г.)⁶⁸. Разгледан е и въпросът за политическата активност на гражданите и начините тя да се повиши чрез разширяване на политическите знания и разбирането на важността на участието в политическия живот.

⁶³ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с. 50 – 57.

⁶⁴ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс Учебник для общообразователных учреждений, Москва, 2010, с.12 – 13. Посочени са няколко признака – единна територия, публична власт, суверенитет, законодателство, данъчна система. Кравченко, А. И., Певцова, Е. А. Обществознание. Учебник для 9 класса общеобразовательных учреждений, Москва, 2011, с. 12 и сл.

⁶⁵ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 15 – 19.

⁶⁶ Пак там, с. 29 и сл. Те се характеризират със зачитане на човешките и граждански права, върховенство на закона, разделение на властите

⁶⁷ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л.Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с. 51.

⁶⁸ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 49 и сл. Посочени са следните права – право на участие в избори за органи на държавната и местна власт, право на равен достъп до държавна служба, право да се обръщат устно и писмено към органите на властта, право на участие в обществени обединения, политически партии, събрания, митинги демонстрации, право на свободно слово.

Съдържателният акцент „Политика“ завършва с изясняване на същността и ролята на политическите партии в обществения живот⁶⁹. Посочени са различията между политическите партии и останалите обществени организации⁷⁰.

Знанията за политическата сфера, давани в обучението по „Обществознание“ в 9. клас, допринасят за формирането на политическата култура на подрастващите. Те получават сбор от ориентации за политическата система, за нейните функции, ценностни стандарти, решения и действия, възможности и начини за влияние при приемането на политически решения. Учениците разбират различията на политическата система в Русия в сравнение с други държави, особеностите на националната политическа психология и ценностните нагласи на обществото, което изпитва носталгия към отминали епохи на единство, могъщество и силни лидери.

Втората част от програмата и учебниците по „Обществознание“ за 9. Клас е посветена на ролята на правото в живота на обществото и държавата⁷¹. Учениците разбират особеното място на правните норми като социален регулатор в обществото, ролята на държавата при създаването на законите като задължителни норми, както и принципите, на които трябва да се опира правната система. Те осъзнават важността на видовете нормативни актове и тяхната йерархия (конституция, закони, подзаконови актове), както и различните правни отрасли - конституционно право, трудово право, семейно право, гражданско право и др. Изяснява се същността на правоотношенията, кои са субектите в тях (физически и юридически лица), както и разбирането за правоспособност и дееспособност при физическите и юридическите лица⁷².

Голямо внимание се обръща на нарушенията на правото и юридическата отговорност за противоправните деяния. Изяснени са видовете нарушения (престъпления, простъпки), на каква възраст гражданите започват да отговарят съгласно Наказателния кодекс, какви са видовете юридическа отговорност в Руската федерация (наказателна, административна, дисциплинарна, материална, гражданска). Учениците се запознават и с презумпцията за невинност до доказване на противното и постановяването на съдебно решение и могат да обяснят нейния смисъл. Представени са и правозащитните органи. Изяснени са мястото и функциите на прокуратурата, Министерството на вътрешните работи, Федералната служба за безопасност, съдилищата (районни, областни). Изясняват се принципите, при които функционира руското правосъдие, каква е ролята на адвокатурата и др.⁷³

Значително място в учебниците се отделя на основния закон на Руската федерация, приет през 1993 г. Преди това учениците се запознават с развитието на идеите за конституция от проектите на декабристите в началото на XIX в. до края на XX в. Представен е и чуждият опит в създаването на конституции. С конкретни примери от конституционните разпоредби обучаемите разбират висшата правна сила на конституцията и нейните главни задачи, сред които са гарантиране на правовата държава и статута на човека и гражданина, същността на федералното държавно устройство, както и десетте основни принципа на конституционния ред⁷⁴.

⁶⁹ Кравченко, А. И., Певцова, Е. А. Обществознание. Учебник для 9 класса общеобразовательных учреждений ..., с. 60 и сл.

⁷⁰ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 61 и сл. Посочени са стремеж към властта, дългосрочни цели, наличие на централни и местни структури, партийен устав, стремеж към създаване на масова опора в обществото, партийна идеология и програма.

⁷¹ Рабочие программы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л. Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с. 52 – 57.

⁷² Пак там, с. 53.

⁷³ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 85 – 102.

⁷⁴ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 103 - 117.

При изучаването на правата и свободите на човека и гражданина учениците се запознават с най-важните документи, които бележат утвърждаването и разширяването им, като международните пактове на ООН за правата и как техните основни идеи залягат в конституцията на Руската федерация. Посочени са основните граждански, политически, социални, икономически и културни права. Обърнато е внимание и на Декларацията за правата на детето (1989 г.)⁷⁵.

Програмата по „Обществознание“ за 9. клас поставя високи изисквания по отношение на знанията на учениците за същността на гражданското, трудовото, семейното, административното, наказателното и социалното право. Те разбират какви са особеностите на гражданските правоотношения, видовете договори, гражданската дееспособност на непълнолетните граждани, защита на правата на потребителите. От голяма важност са представите за трудовите отношения, за правата, задълженията и отговорностите на работодателите и работниците, ролята на трудовия договор, трудът на непълнолетните и др. За семейните отношения учениците се запознават с най-важните моменти от Семейния кодекс, условията за сключване и разтрогване на брака, правата и задълженията на съпрузите, отношенията между родителите и децата⁷⁶. В областта на административното право се изяснява кои субекти подлежат на регулиране, какво е административно нарушение и какви административни наказания се налагат на нарушителите.

Важно място в правната област има представянето на основните понятия в наказателното право и изясняването на наказателно-правните отношения⁷⁷. Разглеждат се цялостно понятията „престъпление“ и „наказание“. Учениците разбират кои са шестте групи престъпления, които подлежат на санкция от Наказателния кодекс на Руската федерация⁷⁸.

Социалните права и социалната политика на държавата също намират място в раздела „Право“. Посочени са основните социални права на руските граждани според конституцията (право на жилище, право на образование, право на социално подпомагане и пенсия, право на здравеопазване при платени застраховки). Учениците разбират същността на понятието „социална държава“ и с примери могат да посочат и основните насоки на социалната политика на държавата.

Интересен акцент в съдържанието в правния раздел е запознаването на учениците с частта от международното хуманитарно право, която е свързана със защитата на жертвите на международните конфликти – защита на мирното население, военнопленниците и ранените. Те разбират кога са подписани най-важните документи, регламентиращи международното хуманитарно право и кои организации имат най-голям дял в грижата за пострадалите от конфликтите⁷⁹. Понятието „военно престъпление“ се обяснява като едно от най-важните в международното хуманитарно

⁷⁵ Пак там, с. 120 – 133.

⁷⁶ Рабочие програмы Обществознание. Предметная линия учебников под редакцией Л. Н. Боголюбова 5 – 9 классы ..., с. 55.

⁷⁷ Боголюбов, Л. Н., Матвеева, А. И., Обществознание 9 класс..., с. 173 – 181.

⁷⁸ Пак там, с. 180. Един от акцентите в тази част е запознаването на учениците с Наказателния кодекс на Руската федерация в частта му за наказателната отговорност на непълнолетните (тежки престъпления, имуществени престъпления, престъпления срещу обществената безопасност и обществения ред).

⁷⁹ Пак там, с. 193 – 197. Сред тях са Женевската конвенция, засягаща ранените участници във войните (1864 г.), Хагската конвенция за мирно уреждане на международните отношения (1907 г.), Женевската конвенция за жертвите при въоръжени конфликти (1949 г.). Подчертана е ролята и работата на Международния Червен кръст (1860 г.) при спасяването на мирното население и пострадалите от войните от XIX – XXI в.

право и се посочват всички негови възможни проявления, които са в разрез с международните съглашения за средствата и методите на войната.

В заключителната част на раздел „Право“ учениците се запознават с онази част от конституцията на Руската федерация, която гарантира правото на безплатно и общодостъпно основно и средно образование⁸⁰, както и с основните положения в Закона за образованието, който регламентира дейността на образователната сфера. Учениците разбират на какви принципи се опира държавната образователна политика, както и какво предизвикателство за тях ще е явяването на единния държавен изпит за завършване на средно образование.

Направеният преглед на програмите, съдържателните акценти и водещите учебници по „Обществознание“ потвърждава високите амбиции на образователния стандарт в Руската федерация по отношение на гражданското образование на учениците в основната степен на образователната система. В сравнение с обучението през съветската епоха основното им достойнство е премахването на идеологическата натовареност и обръщането към ценностите на демократичното общество и правовата държава. Учениците получават широк кръг от знания за обществото, човека и човешките взаимоотношения, духовния живот, социалната сфера, политиката, икономиката и правото. Практически е обхваната цялата хуманитаристика, направен е синтез, който е поднесен чрез подходящ научно-учебен стил за учениците от 5. до 9. клас. Успоредно с овладяването на хуманитарните знания обучаваните развиват и множество умения, които им дават възможност да взаимодействат със социалните институции, да извършват самостоятелна познавателна дейност, да възприемат критично различни източници на информация, да решават практически проблеми в социалната среда, да се ориентират в актуалната обществена обстановка и да заемат гражданска позиция, да оценяват събитията и поведението на хората от гледна точка на морала и правото, да реализират правата и задълженията си като граждани, да взаимодействат с хора с различни убеждения, културни ценности и социален статус⁸¹.

Руският опит в обучението на подрастващите за участие в гражданския живот може да бъде полезен за гражданското образование, което е на път да се завърне като обособен предмет в българското училище⁸². Редица съдържателни акценти се припокриват с одобрените у нас програми, по които ще се изготвят учебниците. Въпреки програмните и съдържателните различия с европейското и американското гражданско образование много повече са общите теми, които дават възможност за образователно взаимодействие.

⁸⁰ В някои от субектите на Руската федерация е задължително единадесетгодишното обучение, а в други деветгодишното.

⁸¹ Боголюбов, Л. Н. *Общая методика преподавания обществознания в школе ...*, с. 77 – 78.

⁸² https://mon.bg/upload/14983/pr_UP_GO_11kl_12 kl 170418.pdf [прегледан 12.05. 2019]

